

Introduktion

Af BJARNE SIMMELKJÆR SANDGAARD HANSEN

Hovedparten af artiklerne i nærværende bind af *Danske Talesprog* hidrører fra en workshop om *Traditionelle ømåls- og østdanske dialekter*, der blev til takket være en generøs bevilling fra *Ulla og Børge Andersens fond for sprogvidenskabelig forskning*, og som blev afholdt i kvælende midsommerhede på Københavns Universitet den 17.–18. juni 2021. Idéen til og behovet for denne workshop udsprang af et igangværende forskningsprojekt under det VELUX-finansierede projekt *Lyden af Hovedstaden* om en sprog- og kulturhistorisk beskrivelse af de københavnske omegnsdialekter. Konkret skal dette projekt kortlægge de københavnske omegnsdialekters særpræg samt deres sprog- og kulturhistorie via en diakron og synkron analyse af hhv. amager- og skovshoveddialekten, herunder rekonstruktion af tidligere ubelagte stadier af disse dialekter via systematisk sammenligning med de omkringliggende dialekter. Da de nævnte to dialekter i sig selv er forholdsvis sparsomt belagt og beskrevet, og da de kunne synes at være blevet påvirket i varierende grad af nabodialekter, syntes det formålstjenligt for projektet og for det dialektologiske forskningsfelt overhovedet at få igangsat nye og styrket eksisterende dialoger mellem forskere, der beskæftiger sig med disse dialekter samt med tilgrænsende sprogvarianter både østensundsk (bornholmsk og sydsvensk/skånsk) og vestensundsk (københavnsk og sjællandsk øsmål i øvrigt).

Workshoppen bestod af ti foredrag og fire rundbordsdiskussioner. Oprindelig skulle der have været tolv foredrag, men to foredragsholdere måtte beklageligvis melde afbud, nemlig Miguel Vázquez-Larruscaín og Nikolai Brink Sandbeck med foredragene *Conflicting vowel and consonant length in Copenhagen Speech* og *De substantiviske n-stammers udvikling i østdansk og anvendelse af sprogteknologi til rekonstruktion*. Af de ti foredrag, der blev holdt på workshoppen, er de syv repræsenteret i artikelform i dette bind af *Danske Talesprog*. Det drejer sig om Asgerd Gudiksens *Ømålsordbogens samlinger som sproghistorisk kilde*, Henrik Hovmarks *Dialektoptegnelser fra øresundsfiskerlejerne i 1932 – og spørgsmålet om øresundsmålene*, Bjarne Simmelkjær Sandgaard Hansens *Skovshoveddialekten: en lingvistisk beskrivelse*, Pia Quists *Frøuerne på torvet. Hvordan Amager- og Skovshoved-dialekterne forblev in business i København*, Alex Speed Kjeldsens *Gudjimmaswenst æjlle gott gammalt borrijnholmst? Morfologisk forenkling i*

Gudhjem i kølvandet på pesten i 1654, Sune Gregersens *Proksimativt færdig 'lige ved' i øsmål og bornholmsk* og endelig David Håkansson og Henrik Rosenkvists *Utbrytningsliknande konstruktioner i skånska*. De sidste tre foredrag er derimod ikke, nemlig Yonatan Goldshteins *Rekonstruktion af prosodiske forhold*, Alex Speed Kjeldsens *Bornholmsk ordbog. Metaordbogen som sproglig ressource* og Michael Lerche Nielsens *Rune-bornholmsk? På sporet af de tidligst kendte bornholmske dialekttræk*. I det følgende præsenterer jeg de syv artikler i den rækkefølge, som de foredrag, de er baseret på, blev holdt på workshoppen; artiklerne er ordnet i samme rækkefølge i dette bind. Til slut præsenterer jeg emnerne for de fire rundbordsdiskussioner.

På den første af de to workshopdage, torsdag den 17. juni 2021, koncentrerede foredragene og rundbordsdiskussionerne sig om fortrinsvis vestensundske forhold, herunder i særlig grad de nordsjællandske kystdialekter og amagermål. Asgerd Gudiksens artikel *Ømålsordbogens samlinger som sproghistorisk kilde* tager dog de vestensundske dialekter op i bredere forstand og behandler dem ud fra en mere metodefokuseret synsvinkel, idet hun diskuterer visse problemer ved udnyttelsen af *Ømålsordbogens* samling af skriftlige dialektoptegnelser med særligt henblik på samlingen som lydhistorisk kilde. Efter en redegørelse for optegnelsestyper og metoder giver hun eksempler på tolkningsproblemer, som den heterogene udtalebeskrivelse kan medføre, og viser, med udgangspunkt i udvikling af glða. *iū* i sjællandsk, hvad samlingen kan bidrage med, og hvad ikke.

Henrik Hovmark fortsætter metodefokusset i sin artikel *Dialektoptegnelser fra øresundsfiskerlejerne i 1932 – og spørgsmålet om øresundsmålene*, men koncentrerer sig mere specifikt om dialekterne i de nordsjællandske fiskerlejer. I artiklen giver han således en beskrivelse af en målrettet indsamling af data fra øresundsfiskerlejerne i 1932 som led i fremskaffelsen af materiale til *Ømålsordbogen*, herunder en redegørelse for, hvor meget data der blev indsamlet og hvordan, og hvilke typer af data der blev indsamlet og af hvilken kvalitet. Han diskuterer også, hvordan materialet evt. kan belyse spørgsmålet om eksistensen af et særligt øresundsmål med f.eks. skånsk-svenske træk, og peger på en række forudsætninger og faldgruber, som der i givet fald skal tages højde for ved en sådan brug. Med udgangspunkt heri giver han eksempler på mulige sproglige særtræk for øresundsfiskerlejerne i materialet, og endelig peger han på bestemte sociokulturelle og historiske forhold, herunder kontakten til København, der har betydning for opkomsten af et evt. øresundsmål og for vurderingen af sproglige træk fra øresundsfiskerlejerne i materialet fra 1932 og senere.

Spørgsmålet om øresundsdialekten tager også Bjarne Simmelkjær Sandgaard Hansen op i sin artikel *Skovshoveddialekten: en lingvistisk beskrivelse*. Som indikeret i titlen indsnævrer han dog sit geografiske fokus yderligere til kun en enkelt dialekt ved Øresund, skovshoveddialekten, hvori han beskriver en række rigsmålsafvigende sproglige træk, som han sammenligner med identiske træk i de omgivende sprogvarianter (øvrigt sjællandsk, københavnsk, skånsk og bornholmsk) med henblik på at bestemme dialektens kontaktsproglige udviklingshistorie og placering i det sydsandinaviske dialektkontinuum. De undersøgte sproglige træk omfatter udbredelsen af schwa-assimilation og -apokope, distribueringen af *a*-kvaliteter, udviklingen af visse langvokaler til diftonger og glidere (med særligt fokus på refleks af glda. *ū*), fremskydningen af visse bagtungevokaler, stødets udbredelse og type, intonationsmønsteret, diverse vokalforlængelser, behandlingen af glda. *p* i postvokalisk stilling (modsvarende rm. *b*), udviklingen glda. *-pt/-bt* > *-ft*, svækkelsen af *ð*, likvidassimilationen i de oprindelige sekvenser *-rg-*, *-rv-*, *-lg-* og *-lv-*, affrikationen af initialt *t*, assibileringen af oprindeligt *skj*, substantivernes genus, adjektivbøjningen ved attributiv brug, pronominerne form og brug, valget af hypotaktisk konjunktion i visse sætningstyper og enkelte leksikalske forskelle.

Hvor forrige artikel udelukkende fokuserer på at beskrive sproglige træk i en mulig øresundsdialekt, lægger Pia Quist snittet mere sociolingvistisk i sin artikel *Frouwerne på torvet. Hvordan Amager- og Skovshoved-dialekterne forblev i business i København* og fokuserer samtidig ikke kun på skovshoveddialekten, men inddrager også amagermålet. Baseret på analyser af båndet dialektmateriale samt billeder og skriftligt kildemateriale fra Københavns Museum, DR og Center for Dialektforskning ved Københavns Universitet præsenterer hun således mulige forklaringer på, hvorfor skovserne og amagerbønderne langt op i 1900-tallet holdt liv i henholdsvis skovshoveddialekten og amagermålet. Hun anlægger som nævnt et sociolingvistisk perspektiv og argumenterer for, at dialekterne ikke kun fungerede som lokale identitetsmarkører i en modsætningsrelation til det københavnske borgerskab, men også, og formentlig endnu vigtigere, at dialekterne har fungeret som 'branding', når skovserne og amagerbønderne solgte deres varer på de københavnske torve. På den måde tilføjer hun også endnu et væsentligt aspekt til de overvejelser om dialektmøderne i København og omegn, som Henrik Hovmark gør sig i sin artikel.

De foredrag, der var programsat dagen efter, altså fredag den 18. juni 2021, fokuserede som nævnt i højere grad, om end ikke udelukkende på østensundske forhold. Således får Alex Speed Kjeldsen med sin artikel *Gudjimmaswenst æjlle gott gammalt borriijnholmst? Morfologisk forenkling i Gudhjem i kølvandet på*

pesten i 1654 flyttet os fra sjællandsk til bornholmsk og nærmere bestemt til sproget i Gudhjem, som i ældre tid udviser en række særtræk i forhold til traditionelt bornholmsk, herunder navnlig en udpræget tendens til at foretrække mere regelrette (systematiske) bestemte former af substantiver. Han argumenterer i artiklen for, at disse særformer må betragtes som morfologiske forenklinger (analogidannelser), idet de tolkes som et resultat af koineisering i et samfund med markant svensk (fastlands-østdansk) indvandring i anden halvdel af 1600-tallet, efter at pesten i 1654 havde lagt byen stort set helt øde. Ud over at give en samlet oversigt over de relevante forhold i traditionelt bornholmsk bidrager han bl.a. med et forsøg på forklaring af formernes opståen (som resultat af koineisering) og med en påpegning af parallelle udviklinger i yngre bornholmsk, idet han fremhæver, at traditionelle dialektændringer og koineisering kan føre til parallelle resultater. Samtidig vidner analysen om, at den sproghistoriske udvikling kan være mindre lineær end ved første øjekast.

Sune Gregersen bliver med sin artikel *Proksimativt færdig 'lige ved' i øsmål og bornholmsk* i det bornholmske, men begrænser sig ikke til det. Han undersøger nemlig brugen af *færdig* i betydningen 'lige ved' i traditionelt øsmål og bornholmsk, som i *ieg var færdi at kvæles* 'jeg var lige ved at kvæles' (Ole Kollerød). Han beskriver dette som en såkaldt proksimativ aspektkonstruktion og undersøger dens syntaktiske og semantiske egenskaber i et mindre tekstkorpus, idet han påpeger, at proksimativt *færdig* i øsmål og bornholmsk adskiller sig fra hinanden, både hvad angår semantik, morfologi og brug af præposition. Endelig diskuterer han kort konstruktionens udbredelse i ældre dansk skriftsprog (indtil det 19. århundrede) og i andre skandinaviske dialekter.

Med workshoppens sidste foredrag og følgelig den sidste workshopafledte artikel i dette bind tager David Håkansson og Henrik Rosenkvist os til det sidste traditionelt østdanske område, skånsk, med deres artikel *Utbrytningsliknande konstruktioner i skånska*. I artiklen giver de nemlig en baggrund for en række konstruktioner, der findes i både skånske og danske dialekter, og som minder om standardsvenske sætningskløvnings, og kortlægger den variation, der findes i skånsk med hensyn til både grammatiske egenskaber (såsom valg af subjekt og hypotaktisk konjunktion) og pragmatisk funktion. Herefter tager de udgangspunkt i forskellene mellem konstruktionerne for en dybdegående diskussion, hvor de relaterer de skånske kløvningslignende konstruktioner til andre lignende typer af sætningsammenføjning: kløvnings, præsentationer og konstruktioner med egentligt subjekt, idet de i særlig grad fokuserer på en eksplikativ konstruktion, som de betragter som en særlig form for relativ sætningsammenføjning.

Ud over nærværende introduktion og førortale syv artikler indeholder dette bind også to artikler, hvis indhold ikke blev præsenteret på workshoppen. Tilfældet vil, at den ene af artiklerne, Lars Brinks *Fordelingen af [a(·)] og [ɑ(·)] i Krygers nordsjællandsk*, tematisk passer ind i en del af workshoppens og de deraf afledte artiklers fokusområde, nemlig traditionelle (sjællandske) ømålsdialekter. Nærmere bestemt diskuterer han fordelingen af [ɑ(·)] og [a(·)] i en nordsjællandsk dialekt omkring 1880 og viser, at denne fordeling kan forklares historisk ud fra en hypotese om tre lydlove, som han efterfølgende tidsbestemmer ved hjælp af låneord fra 1500-, 1600- og 1700-tallet. Den sidste artikel, “*Så kommer der kraftedeme to altså, what the fuck*”. *Bandeord i Ex on the beach* af Margrethe Heidemann Andersen og Marianne Rathje, passer med sit studie af bandeord i unges talesprog ikke til workshoppens tematik som sådan, men ligger til gengæld fint inden for *Danske Talesprogs* normale fokusområde.

Som tidligere nævnt indeholdt workshoppen ikke kun foredrag, men også fire rundbordsdiskussioner. Den første af disse, *Sjællandsk, københavnsk og rigsmål*, fokuserede på snitfladerne mellem disse tre sprogvarianter. Spørgsmål, der blev diskuteret, omfatter således, hvordan vi kan vide os sikre på, om en given ældre sprogform hos en taler eller skriver fra københavnsområdet er udtryk for en rigsmålsform, en sjællandsk form stammende fra omegnslandsbyerne eller en københavnsk form. Og om den oprindelige københavnske sprogvariant mon i virkeligheden var så godt som identisk med omegnens eller med foredragssproget (før ca. 1840) eller rigsmålet (efter ca. 1840), som også har København som sit primære udgangspunkt. Med andre ord søgte workshoppens deltagere i fællesskab at afdække, hvor standardiserede sprogvarianterne i og omkring København var på forskellige tidspunkter, hvor mange varianter af dansk man egentlig må regne med i området, og hvordan der kan føres bevis herfor.

Den anden rundbordsdiskussion, *Traditionelle dialekter i et sociolingvistisk perspektiv*, havde til formål at belyse netop dette emne. Inden for de seneste år har sociodialektologien tilføjet flere interessante aspekter til analysen af, hvordan de traditionelle dialekter (også) bruges med bl.a. bornholmsk og de københavnske omegnsdialekter som eksempel. Workshoppens deltagere satte sig således for at diskutere, om andre traditionelle dialekter med fordel kan sættes i lignende perspektiv, og hvilke sociale faktorer der kan have indflydelse på dialekters hhv. hurtige og langsomme forandring eller død. Begge de to hidtil nævnte rundbordsdiskussioner var programsat torsdag den 17. juni 2021 sammen med de foredrag, der fortrinsvis fokuserede på vestensundske emner.

Fredag den 18. juni 2021 flyttedes fokus som nævnt til fortrinsvis østensundske emner. Dette fokus fremgik tydeligst af den tredje rundbordsdiskussion med titlen "*Dansk eller svensk?*" *Østdanske dialekter før og nu og deres placering i det skandinaviske dialektkontinuum*. Her blev det diskuteret, hvad østdansk egentlig indebærer, idet de traditionelle østdanske dialekter har nogle træk til fælles med dansk, men andre til fælles med svensk. Eftersom sådanne forhold indikerer en dialektkontinuumsituation, centreredes diskussionen om, hvad der er svensk, hvad der er dansk, hvor grænsen går såvel nu til dags som før i tiden, hvilke (typer af) sproglige træk der vejer tungest i vore vurderinger, og ikke mindst om det overhovedet giver mening at forsøge at sætte nationalsprogsprædikater som dansk og svensk på de østdanske dialekter.

Ved den fjerde og sidste rundbordsdiskussion med titlen *Rekonstruktion af dialekt* behandledes en række udfordringer ved arbejdet med ældre dialektstadier, der ikke er belagt i lydoptagelser og optegnelser, men i bedste fald kun (sporadisk) i skriftsprog. Spørgsmål, der blev søgt besvaret, omfattede således, i hvilken grad det er muligt at rekonstruere de danske dialekters ældre stadier, i hvilken grad vi tør løbe an på, at skriftsproget er tro i sin gengivelse af (hverdags)talesproget, og om vi overhovedet behøver skriftlige kilder fra tidligere tider, eller om vi med den komparative metode slet og ret kan rekonstruere beslægtede dialekters evt. fælles forstadium ud fra senere tiders dialektoptegnelser og -lydoptagelser og på baggrund af sådanne sammenligninger og rekonstruktioner opstille sandsynlige scenarier for de udviklingsprocesser, dialekterne hver især må have gennemgået.

Afslutningsvis vil jeg gerne rette en stor tak til *Ulla og Børge Andersens fond for sprogvidenskabelig forskning* for så generøst at have finansieret og dermed muliggjort afholdelsen af den workshop om *Traditionelle ømåls- og østdanske dialekter*, som hovedparten af artiklerne i nærværende bind af *Danske Talesprog* hidrører fra; til Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab og Det Humanistiske Fakultet ved Københavns Universitet for at have stillet faciliteter til rådighed til workshoppens afholdelse; til projekt *Lyden af Hovedstaden* for at have finansieret, igangsat og faciliteret den forskning i de københavnske omegnsdialekter, der gav anledning til idéen om at holde workshopen; til *Danske Talesprogs* redaktion for at stille tidsskriftet til rådighed for udgivelse af nærværende workshoprapport samt for arbejdet med at redigere denne; og ikke mindst til alle deltagerne på workshopen. Uden alle jer havde det hverken været muligt at planlægge workshopen, afholde den eller udgive workshoprapporten. Tusind tak!

Bjarne Simmelkjær Sandgaard Hansen